

Tuula Haavisto
vedoucí projektu CELIP / EBLIDA
tuulah@kaapeli.fi

Tento článek je zpracován na základě vystoupení Tuuly Haavisto na konferenci IFLA v srpnu 2000 v Jeruzalémě a příspěvku uveřejněného v materiálech konference IFLA na internetu (<http://www.ifla.org/IV/ifla66/papers/041-126e.htm>).

Nové směry v akvizici knihoven

Získávání licencí je významný způsob akvizice knihovního materiálu v budoucnosti. Pokud jde o dokumenty zpřístupňované v prostředí sítě WWW, a částečně také o CD-ROM a další elektronické zdroje ve fyzické formě, **do budoucna budeme kupovat přístup k informacím, již ne vlastnictví fyzických předmětů.** Odborné způsobilosti v akvizici stejně jako celá akviziční politika se musí změnit v souladu s touto skutečností.

Autorské právo má vztah k problematice licencí

Autorský zákon stanoví hranice, v jejichž rámci není třeba povolení k užití, licenčních dohod nebo poplatků. To se v jednotlivých zemích liší, ale zpravidla jde o kopírování pro osobní potřebu, pro vzdělání a vědu, o záložní kopie v knihovnách a archivech, reprodukování pro zrakově a jinak postižené apod. Licenční dohody ovšem budou představovat pro knihovny hlavní způsob akvizice elektronických dokumentů. Stejně jako doposud objednávané knihy a platíme za ně, musíme se dohodnout o podmínkách používání elektronických zdrojů a platit za ně.

V současnosti je většina placených vzdálených síťových zdrojů poskytována mezinárodními vydavateli. Typická vyjednávací situace mezi *poskytovatelem licence = nakladatelem a nabyvatelem licence = knihovnou* může být proto popsána takto:

- smluvní texty většinou v angličtině (v právnickém žargonu), o mnoha stránkách,
- návrhy textů vypracované poskytovatelem licence,
- zástupce poskytovatele licence je zvyklý pracovat s licencemi denně, pravděpodobně jde o právníka z povolání.

Jak je vidět, strany nejsou rovné. To představuje problém. Smluvní právo v některých zemích chrání slabší stranu vyjednáváním prostřednictvím ustanovení, jež popírá platnost smlouvy, při níž by kterýkoli z účastníků měl dle volby méně práv, než by měl podle příslušné právní úpravy, v našem případě podle autorského zákona. Nehledě na to, knihovny se musejí naučit novým způsobům, jak přežít v novém nákupním prostředí.

Knihovny se sdružují

Hlavní strategií knihoven je vytvářet konsorcia, spojovat své síly. Je rozdíl, máte-li při jednání za sebou 80 knihoven, nebo jen svou vlastní jedinou. V předchozích letech knihovny poznaly, že skutečně záleží na tom, zda vytvoří společnou strategii. Celostátní konsorcia vyrostla v silné partnery v jednání, kteří prosadí do smluv své vlastní formulace a již pouze nepodepisují „standardní“ text smlouvy předložený poskytovateli licencí. Mezinárodní spolupráce v rámci ICOLC (International Coalition of Library Consortia [Mezinárodní koalice knihovních konsorcií]) rovněž posunula argumentaci knihoven vpřed.

Cenová politika, jakož i celá tržní scéna na poli komerčních elektronických dokumentů se nachází ve fázi velkých změn. Prodejci se snaží najít model tvorby cen, více či méně v diskusi s knihovnami, ale situace ještě není stabilní. Investice do síťové produkce jsou z hlediska producentů drahé. Rovněž musejí udržovat dvojí publikační systém: bude to ještě trvat, než budou moci opustit výrobu tištěné verze svých produktů.

Licenční dohoda

Dobrá rada, jak číst návrh smlouvy před jejím podpisem, je zamyslet se nad tím, „jak budou tyto formulace účinkovat v krizové situaci“. Dokud záležitosti probíhají bez problémů, jsou zapotřebí pouze hlavní části smlouvy. Ale jakmile vznikne mezi poskytovatelem a uživatelem licence nesouhlas, i ty „nejkratší“ věty smlouvy mohou nabýt na důležitosti.

Věci, jež mají být dohodnuty v licenční dohodě, jsou například:

- definice,
- volba práva [tj. ustanovení, právem kterého státu se smlouva řídí, jsou-li jejími stranami subjekty z různých zemí – pozn. překl.],
- práva udělená na základě licence,
- omezení užití,
- doba platnosti smlouvy a způsoby jejího ukončení,
- způsob dodání a přístup k licencovaným materiálům,
- licenční poplatky,
- závazky nabyvatele licence (knihovny),
- uvedení do provozu, provoz a způsob hodnocení,
- záruky, závazky, náhrady.

Licenční dohody se uzavírají podle smluvního práva. Proto knihovníci musejí znát smluvní právo svého státu. Mají-li knihovníci být schopni sdělit uživatelům podmínky využívání zdrojů, musí každý z nich znát alespoň základní záležitosti z problematiky licencí.

Dobrym příkladem významu znalosti smluvního práva je tzv. licence smrt'ovací fólie.¹⁾ Často se stává, že dostanete CD-ROM nebo počítačový program v plastickém obalu, na němž je uvedeno: porušením obalu se zavazujete dodržovat licenční smlouvu. Avšak pozor, smlouvy bez podpisu jsou v souladu se zákonem jen v některých ze-

mích, např. ve Spojených státech. Proto je důležité si ve smluvním právu vlastní země ověřit, zda uznává smlouvy bez podpisu. Pokud ne, licence smršťovací fólie si nemůžete všimnout.

Materiál, na nějž se získává licence – z hlediska přístupu k informacím

Ve většině zemí byly licenční dohody dosud uzavírány vědeckými knihovnami samými nebo pro ně. Důvod je prostý: většina takto zpřístupňovaného materiálu byla nejvíce zajímavá pro jejich uživatele. Mimo anglicky mluvící země není k dispozici mnoho tohoto materiálu, který by byl zajímavý pro uživatele veřejných knihoven. Pro tento okruh uživatelů je třeba, aby materiál byl v národním jazyce a měl populárně naučný charakter. Kategorie populárně naučná často představuje komerční potenciál. Zde lze vidět možný problém: budou komerční firmy nabízet svůj materiál prostřednictvím veřejných knihoven? Co když odmítnou využívání svých síťových zdrojů v knihovnách? To se může v budoucnu stát politickým problémem, společně se svobodným přístupem ke znalostem a kultuře.

V licenční problematice existuje ještě další politická souvislost. Licenční poplatky jsou jednou z konkrétních odpovědí na otázku, *proč knihovny budou v informační společnosti stát více peněz než dříve*. Síťové zdroje budou materiálem existujícím souběžně vedle všeho dalšího a stávajícího materiálu. Jen malé části např. tištěného materiálu mohou být nahrazeny dokumenty, jež jsou k dispozici na internetu.

Problematika sdílených licencí, licenční konsorcia

(tato část využívá materiálu Emanuely Giavarra – s poděkováním za něj)

Jak již bylo uvedeno, knihovny vypracovaly strategii přežití v konfrontaci s licencemi. Umějí vytvářet síť toho či jiného druhu.

Hlavní strategií sdružování sil je vytváření **licenčních konsorcií**. Ta mohou působit v rámci celé země, její části, v rámci regionu či lokálně, v rámci určitého typu knihoven (např. vědeckých knihoven) nebo nějakém jiném. Hlavní věc spočívá v tom, že knihovny se sdruží, aby sdílely tíhu práce nebo náklady na licence. V mnoha případech také konsorcia přijala politické stanovisko nějakého druhu, které vyjadřuje společné názory zúčastněných knihoven.

Důležitou věcí je, kdo platí za licenční dohodu. Finančními zdroji mohou být knihovny samotné, jako např. v Německu, Nizozemsku a ve Velké Británii. V severovýchodních zemích část tohoto materiálu poskytuje knihovně vláda – možná ne provždy, ale alespoň pro začátek.

Obecná definice konsorcia uvádí: *Časově omezená spolupráce několika subjektů oprávnění či významných zájmů k dosažení jistého společného účelu*. Je důležité, aby se členové konsorcia mezi sebou dohodli na určitých pravidlech a zapsali je do dohody o konsorciu. Členové

konsorcia musejí rozhodnout, kdo bude řídit konsorcium – zda člen konsorcia, nová právnická osoba založená účastníky, nebo třetí osoba (třeba obchodní či předplatitelská firma apod.). Zkušenosti z různých zemí napovídají, že žádný z těchto modelů není jediným správným, že řešení musí být vypracováno podle situace.

Dále, dohoda o konsorciu musí stanovit alespoň:

- kdo jsou jeho účastníky,
- co je účelem konsorcia,
- jaký druh materiálu bude předmětem akvizice (např. výlučně elektronický, nebo elektronický a tištěný),
- zda konsorcium bude spravováno právnickou osobou nebo prostřednictvím dohody účastníků,
- rozdělení nákladů,
- jak je řízen běžný chod konsorcia, odpovědnosti,
- co se stane v neočekávaných situacích nebo v případě problémů (jeden z účastníků chce konsorcium opustit, celé konsorcium končí své působení).

Informace o problematice licencí pro knihovníky

Projekt CELIP (Central and Eastern European Licensing Information Platform – Středoevropská a východoevropská platforma pro informace o problematice licencí, <http://www.eblida.org/celip/>) uspořádá v průběhu roku 2001 řadu workshopů k problematice licencí v deseti středo- a východoevropských zemích. Vedle šíření informací je cílem projektu napomoci knihovníkům v těchto zemích, aby v této záležitosti vytvořili síť vzájemných kontaktů a také aby udržovali a vytvářeli kontakty s nakladateli ve svých zemích a s dalšími producenty v záležitostech elektronického publikování.

Více informací k problematice licencí

Internet nabízí řadu informací k problematice licencí, a to jak na zásadní, tak na praktické úrovni – několik adres uvádím dále.

Dva důležité zdroje se všeobecnými informacemi, které jsou dobrým východiskem pro další postup:

LIBLICENSE, se serverem umístěným v USA: <http://www.library.yale.edu/~llicense/index.shtml>

ECUP+, se serverem umístěným v Evropě: <http://www.eblida.org/ecup/licensing/>

Projekt TECUP (Testbed implementation of the ECUP framework – Zkušební zavádění rámce vytvořeného Evropskou platformou uživatelů autorského práva) přinesl mnoho užitečného materiálu (viz <http://www.sub.uni-goettingen.de/gdz/tecup/workplant.htm#papers>):

- **Memorandum of Understanding**, (Memorandum o shodě) vypracované jak uživateli, tak držiteli práv
- Report on strategy issues and recommendations (Zpráva o otázkách strategie a doporučeních zpracovaná Thomasem Dreierem)
- Preliminary analysis of legal aspects in current business models (Předběžná analýza právních aspektů po-

užívaných obchodních modelů zpracovaná Emanuellou Giavarra)

- Evaluation and recommendations on contracts and licences (Hodnocení a doporučení ke smlouvám a licencím zpracovaná Emanuellou Giavarra)

Evropská prohlášení a doporučení:

- EBLIDA Position on User Rights in Electronic Documents (Stanovisko EBLIDA k právům uživatele elektronických dokumentů [EBLIDA – European Bureau of Library, Information and Documentation Associations – Evropský výbor knihovnických, informačních a dokumentačních sdružení]): <<http://www.eblida.org/ecup/docs/policy21.htm>>
- CECUP Position on User Rights in Electronic Documents (Stanovisko CECUP k právům uživatele elektronických dokumentů, které je verzí stanoviska EBLIDA): <<http://www.eblida.org/cecup/docs/cecuppos.htm>>
- Licensing Digital Resources: How to avoid the legal pitfalls? ECUP Document (9 Nov. 1998) (Získávání licencí na digitální zdroje : jak se vyhnout právním léčkám? Dokument ECUP z 9. listopadu 1998)²⁾, k dispozici na WWW nebo v tištěné formě také v mnoha dalších jazycích, např. bulharsky, finsky, francouzsky, italsky a německy: <<http://www.eblida.org/ecup/docs/warning.html>>

Jednotlivá prohlášení a dokumenty konsorcií z různých částí světa:

- Statement of Current Perspective and Preferred Practices for the Selection and Purchase of Electronic Information (ICOLC, March 1998) (Zpráva o stávající perspektivě a upřednostňovaném postupu výběru a nákupu informací v elektronické formě, ICOLC, březen 1998): <<http://www.library.yale.edu/consortia/statement.html>>
- Principles for Licencing Electronic Resources, The University of Western Australia (September 1999) (Zásady získávání licencí elektronických zdrojů, září 1999): <http://www.library.uwa.edu.au/collection/selection/principles_for_licencing.html>
- The „Guidelines and Checklist for Libraries” (October 1997) (Návod s kontrolními otázkami pro knihovny, říjen 1997), zpracovaný konsorciem univerzit v Nizozemsku a Německu: <<http://cwis.kub.nl/~dbi/english/license/licprinc.htm>>
- The „Principles for Licensing Electronic Resources” (July 1997) (Zásady získávání licencí elektronických zdrojů, červenec 1997), vyhlášené společně the American Association of Law Libraries, the American Library Association, the Association of Academic Health Sciences Libraries, the Association of Research Libraries, the Medical Library Association a the Special Libraries Association (Americkým sdružením právnických knihoven, Americkou asociací knihoven, Sdružením vysokoškolských zdravotnědých knihoven,

Sdružením vědeckých knihoven, Sdružením lékařských knihoven a Sdružením speciálních knihoven). Prohlášení je k dispozici na URL: <<http://www.arl.org/scomm/licensing/principles.html>>

- The University of California Libraries Collection Development Committee Principles for Acquiring and Licensing Information in Digital Formats (May 1996) („Zásady akvizice a získávání licencí na informace v digitální formě” Výboru pro tvorbu knihovnických fondů Kalifornské univerzity z května 1996). K dispozici na URL: <<http://sunsite.berkeley.edu/Info/principles.html>>

Terminologie z oblasti licencí:

- Licensing Digital Resources: How to avoid the legal pitfalls? (viz výše)
- US Liblicense List of License Vocabulary : Definitions of Words and Phrases Commonly Found in Licensing Agreements (Seznam výrazů spjatých s licencemi vydaný US Liblicense : definice slov a frází často používaných v licenčních dohodách): <<http://www.library.yale.edu/~llicense/definitsi.shtml>>

Informace o licenčních konsorciích a domovské stránky konsorcií z různých zemí:

Všeobecný zdroj: Domovská stránka ICOLC dává přehled URL desítek konsorcií a uvádí jak všeobecnou charakteristiku konsorcií, tak odkaz na jejich domovskou stránku: <<http://www.library.yale.edu/consortia/>>

Dánsko/DEF: <<http://www.deflink.dk/english/>>

Estonsko/ELNET: <http://www.utlib.ee/elnet/index_i.html>

Finsko/FinELib: <<http://www.lib.helsinki.fi/finelib/english/index.html>>

Řecko/HEAL-LINK: <<http://leykada.physics.auth.gr/eindex.htm>>

Izrael/MALMAD: <<http://libnet1.ac.il/~libnet/malmaid.htm>>

Švýcarsko (také v němčině a francouzštině): <http://lib.consortium.ch/index_e.html>

Poznámky:

1. Při použití smršťovací fólie se jednoznačně pozná, zda byl obal porušen – pozn. překl.
2. Vydáno česky v roce 2000 v edici Aktuality SKIP, sv. 18: „Licencování digitálních zdrojů : jak se vyhnout právním léčkám?”. Publikace je rozebrána, avšak je k dispozici v elektronické podobě na webu SKIP, viz <http://www.nkp.cz/o_knihovnach/konsorcia/skip/publik.htm>.

Z angličtiny přeložil Zdeněk Matušík, revidovala a doplnila Jarmila Burgetová